

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра історії України та археології

На правах рукопису

БАЛЕЦЬКИЙ ОЛЕГ ПЕТРОВИЧ

**ГОЛОКОСТ НА ВОЛИНІ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
1941 – 1944 рр.**

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»

Освітня програма «Історія, європеїстика, археологія»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

ЛЕНАРТОВИЧ ОЛЕГ ЮРІЙОВИЧ

доктор історичних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 5

засідання кафедри історії України та археології

від 17 листопада 2021 р.

Завідувач кафедри

проф. Баран В. К. _____

Луцьк – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА РОБОТИ	7
1.1. Історіографія проблеми.....	7
1.2. Джерельна база.....	Error! Bookmark not defined.
Висновки до розділу 1.....	Error! Bookmark not defined.
РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ВОЛИНСЬКИХ ЄВРЕЇВ.	Error! Bookmark not defined.
2.1. Єврейська громада напередодні нацистської окупації.....	Error! Bookmark not defined.
2.2. Єврейське питання в політиці III Рейху.....	40
Висновки до розділу 2.....	Error! Bookmark not defined.
РОЗДІЛ 3. НАЦИСТСЬКА ПОЛІТИКА ЩОДО ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ	Error! Bookmark not defined.
3.1. Волинські гетто	Error! Bookmark not defined.
3.2. Знищення єврейської громади.....	Error! Bookmark not defined.
Висновки до розділу 3.....	Error! Bookmark not defined.
ВИСНОВКИ	7
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	98
ДОДАТКИ	Error! Bookmark not defined.

ВСТУП

Євреї – один із багатьох етносів, які з давніх-давен населяли територію Волині. На початку ХХ ст. вони склали значний відсоток міського населення краю. Чисельному зростанню єврейської громади сприяла внутрішня політика Російської імперії, яка визначала Волинь як один з регіонів «зони осілості», тобто, територій де євреям дозволялося вільно оселятися.

У міжвоєнний період 1921–1939 рр., коли Волинь перебувала в складі польської держави становище єврейської меншини було відносно стабільним. Прагнучи створити мононаціональну державу польські уряди намагалися провадити політику асиміляції нацменшин. Її реалізація призвела до утисків та обмежень, але не набула форм геноциду. Однак, з початком Другої світової війни ситуація кардинально змінилася. Оголосивши єврейське населення расовими ворогами нацистське керівництво прагнуло знищити усіх без винятку. Ця політика отримала назву «Голокост», що означає тотальне знищення цілого народу шляхом вбивства його представників.

Актуальність теми. У сучасному світі велика кількість політиків та науковців звертаються до тематики геноцидів у минулому столітті. Чимало дискусій виникає й щодо подій Голокосту на території України, в тому числі й Волині. Практично усі дослідники у своїх висновках стверджують, що дослідження Голокосту це не лише погляд у минуле, але й урок для майбутнього. Тому ми маємо забезпечити суспільство необхідною інформацією та зберегти пам'ять про жертв нацистського режиму, щоб у майбутньому не допустити таких страшних злочинів.

З іншого боку, дослідження Голокосту в Україні на місцевому рівні не забезпечують належного висвітлення проблеми. В цьому переліку Волинь теж не виняток. Події пов'язані із знищенням єврейського населення краю можна зустріти лише в окремих розділах наукових праць присвячених проблемам Другої світової війни. Тому, аби заповнити цю прогалину в

історичних дослідженнях, слід детально проаналізувати становище євреїв та їх знищення і на регіональному рівні.

Мета роботи – на основі опублікованої історіографії та джерельної бази з'ясувати зміст політики Третього Рейху по відношенню до єврейської нацменшини, а також становище волинських євреїв напередодні та в період Другої світової війни.

Реалізації поставленої мети сприяють поставлені **завдання** дослідження:

- здійснити аналіз джерельної бази та історіографії, що стосуються подій Голокосту на Волині;
- вивчити процес еволюції антисемітської політики в нацистській Німеччині;
- висвітлити політичне, економічне та культурне становище волинських євреїв напередодні Другої світової війни;
- охарактеризувати процес виникнення гетто на території Волині та умови його існування;
- дослідити етапи, методи та форми знищення єврейської громади на теренах Волині;

Об'єкт – нацистський окупаційний режим на Волині в роки Другої світової війни.

Предмет – нацистська політика щодо волинських євреїв та засоби її реалізації в період нацистської окупації.

Методи дослідження. В основу роботи покладені наукові методи та принципи, якими послуговується історична наука. Методологічну основу склав принцип історизму. Серед наукових методів слід виділити: історико-генетичний, історико біографічний, порівняльно-історичний, хронологічний та метод критичного аналізу.

Історико-генетичний метод використовувався при вивченні появи антисемітизму у нацистській Німеччині, а також його коренів на території волинського краю.

Метод систематизації був застосований під час аналізу історіографії та джерельної бази, внаслідок чого, використана література і джерела була поділена на групи за спільними ознаками.

Хронологічний метод, який вимагає виклад матеріалу у хронологічній послідовності, допоміг під час роботи простежити еволюцію нацистської політики щодо єврейського питання, починаючи від приходу А. Гітлера до влади у Німеччині у 1933 р. і до закінчення Другої світової війни.

За допомогою порівняльно-історичного методу нам вдалося виокремити особливості ставлення нацистів до євреїв, які проживали на Заході Європи, протиставляючи їм політику, яку проводили нацисти стосовно євреїв, що мешкали на території Радянського Союзу. До того ж, було виявлено різницю у методах та формах вбивства євреїв залежно від їхнього місця проживання.

Історико-біографічний метод використовувався під час опису діяльності Праведників народів світу, які попри страх смерті, ризикували своїм життям задля спасіння євреїв.

Метод критичного аналізу. Його застосування було зумовлено джерельною базою роботи, позиції якої інколи розходилися у висвітленні певних подій. Особливу насторогу викликали джерела особового характеру, у яких часто присутнім є суб'єктивізм.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1941–1944 рр. Нижня хронологічна межа – червень 1941 р. – нацистська окупація регіону і початок втілення політики Голокосту. Верхня хронологічна межа роботи – липень 1944 р., а саме, коли Волинь остаточно була звільнена від нацистських загарбників з приходом радянської влади. Подеколи автор відступає від заявлених хронологічних меж з метою виявити витоки і поширення антисемітизму в Європі, з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки між подіями.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію сучасних Волинської, Рівненської та північну частину Тернопільської областей.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що уперше було комплексно висвітлено історію знищення єврейської громади на Волині. Крім того, було уточнено завдання і методи реалізації політики Третього Рейху щодо місцевого населення краю. Зрештою, було отримано подальший розвиток питань стосовно міжетнічних відносин, людських втрат і матеріальних збитків на Волині, які були завдані внаслідок німецької окупації.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані під час розробки нормативних курсів з новітньої історії України та Волині, як для лекційних, так і для семінарських занять. Робота сприятиме вчителям при підготовці до уроку на тему «Наш край в роки німецької окупації (1941 – 1944 рр.)», а також допоможе подальшому розвитку історичного краєзнавства.

Апробація результатів дослідження здійснювалася у формі повідомлення результатів на засіданні кафедри історії України та археології ВНУ імені Лесі Українки та шляхом публікації тези на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Україна у світовому геополітичному та культурному просторі (Луцьк, 2021).

Публікації. Тези «Позиція християнських конфесій щодо подій Голокосту на Волині в роки Другої світової війни» – Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів «Україна у світовому геополітичному та культурному просторі» (21. 05. 2021): Луцьк, 2021. 248 с.

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. У першому розділі проаналізовано джерельну базу та історіографію дослідження. У другому розділі висвітлено антисемітську політику гітлерівської Німеччини та становище волинських євреїв напередодні Другої світової війни. Третій розділ присвячений організації гетто та методам знищення єврейської громади на Волині.

ВИСНОВКИ

Отже, в результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Аналіз історіографії свідчить, що у радянський період проблема Голокосту замовчувалася. Публікувалися поодинокі праці, які були невеликі за обсягом та містили інформацію переважно регіонального характеру. Ці праці були ідеологічно заангажовані, що ставить під сумнів об'єктивність проведеного дослідження.

Ситуація кардинально змінилася у 90-х рр. минулого століття, коли Україна проголосила свою незалежність. З 1991 р. почали з'являтися наукові праці щодо подій Голокосту різного характеру. Спочатку це були невеличкі статті, тези до конференцій, але згодом друком почали виходити монографії, енциклопедії, збірники документів та ін.

Я. Хонігсман, М. Гон, О. Круглов, М. Тяглий, О. Гончаренко та ряд інших вітчизняних істориків зробили величезний вклад у вивчення Голокосту в Україні, в тому числі й на Волині у роки Другої світової війни. Хоча більшість із них у своїх дослідженнях лише частково торкалися теми знищення єврейського населення саме на Волині, проте їхні праці безумовно є важливими для вивчення новітньої історії волинського краю.

Чималу роль у вивченні Шоа на волинських землях відіграли і зарубіжні дослідники. За кордоном, де не було радянської цензури, темою Голокосту почали займатись ще у 50–60 рр. ХХ ст. Серед іноземних досліджень першість у вивченні Голокосту на Західній Україні мають історики США, Ізраїлю та країн Західної Європи.

Наукові праці Т. Снайдера, К. Беркофа, І. Арада, С. Шпектора є суттєвим доповненням до висвітлення картини щодо нацистського окупаційного режиму на Волині та долі єврейської громади у цьому краї. У своїх працях зарубіжні історики використовують переважно архівні матеріали та спогади тих євреїв, які емігрували з території СРСР після закінчення війни. Потужна джерельна база дала змогу об'єктивно висвітлити

події Голокосту та стимулювала розвиток українських досліджень даної тематики.

Щодо джерельної бази запропонованого дослідження, то вона представлена неопублікованими архівними матеріалами, збірками документів і матеріалів, джерелами особового характеру та пресою.

Для написання роботи автор використовував переважно фонди державних архівів Волинської та Рівненської областей. У архівних справах мені вдалося знайти інформацію про розпорядження та постанови місцевої військової адміністрації щодо обмежень громадянських прав євреїв у волинських містах. Крім того, фонди архівів містять дані щодо кількості євреїв, які проживали на Волині, що дає змогу підрахувати число вбитих нацистським режимом.

Для вивчення подій Голокосту на Волині велику роль відіграють збірники документів та матеріалів, що були укладені вітчизняними дослідниками. У цих збірниках детально подається інформація стосовно розпоряджень німецького керівництва та становища євреїв під час нацистської окупації.

Особливо цінними є джерела особового характеру. Хоч у цьому виді джерел є присутній суб'єктивізм, однак саме за допомогою цієї інформації можна проаналізувати умови перебування євреїв у волинських гетто та шляхи порятунку.

Становище волинських євреїв напередодні нацистської окупації було вкрай суперечливим. З одного боку, частина євреїв була залучена до політичного життя нової радянської влади, а з іншого – радянське керівництво націоналізувало усі торгові лавки, ремісничі підприємства, якими переважно володіли євреї. Більше того, у культурній сфері справи були ще гіршими. Комуністична влада закрила майже усі єврейські школи, заборонила видавництво єврейської преси, а також діяльність радіостанцій, звинувативши їх в націоналізмі.

Не оминули євреїв Волині і репресії з боку каральних органів радянської влади. Значна кількість єврейської інтелігенції, громадсько-релігійних діячів були силою депортовані у глиб Радянського Союзу.

Щодо антисемітської політики Третього Рейху, то з приходом А. Гітлера до влади в січні 1933 р. у Німеччині відразу ж розпочалося гоніння проти євреїв, частина з яких вимушена була емігрувати за кордон. З кожним роком нацистське керівництво видавало все нові і нові акти та постанови, які посилювали антисемітські настрої серед населення, що призвело до єврейських погромів. Найбільший погром стався у листопаді 1938 р., який відомий на весь світ як «Кришталева ніч», коли за підтримки нацистського уряду було вбито сотні євреїв та знищено десятки релігійних споруд, що належали єврейській громаді.

Останньою краплею в «остаточному вирішенні єврейського питання» стало рішення Ванзейської конференції, яка проходила у січні 1942 р. В ході конференції було вирішено, що усі європейські євреї мають бути знищені шляхом розстрілу на місцях або відправкою до таборів смерті.

З перших днів нацистської окупації на Волині почали видаватися ряд постанов щодо обмеження євреїв у громадянських правах. Їм заборонялося ходити по тротуару, відвідувати заклади громадського харчування, користуватися поштою тощо. До того ж, волинські євреї змушені були пройти процедуру обліку та носити спеціальні позначки на своєму одязі, що значно полегшувало німцям підрахувати загальну кількість єврейського населення краю.

Задля концентрації євреїв у одному місці німецьке командування вирішило створити гетто. Їх створювали у тих містах та містечках, де євреї становили більше 30% від загальної кількості населення.

Організація гетто у волинських містах відрізнялася від інших регіонів тим, що на Волині цей процес розпочався паралельно з початком масових розстрілів євреїв, чого не було у Польщі, де гетто створювалися як перший етап щодо знищення єврейського населення, а потім уже відбувались

розстріли або відправка євреїв до таборів смерті. Були й такі випадки, коли спочатку знищувалась основна маса єврейського населення міста і лише згодом зводилось гетто, як це було у Рівному.

Форми і методи вбивства мирного єврейського населення також відрізнялося від інших територій. На Волині євреїв переважно знищували пострілом у потилицю, натомість у Галичині, більшість євреїв були вивезені до таборів смерті, де на євреїв чекали газові камери.

Ще однією відмінністю Голокосту на Волині було те, що тут не було організовано жодного товариства, яке б займалося порятунком євреїв. Аналоги таких товариств були створені у багатьох європейських країнах, що також були під німецькою окупацією. На Волині порятунок євреїв носив виключно індивідуальний характер. Більше того, переховування євреїв на волинських землях каралася німецької владою у рази сильніше, ніж на території Західної Європи. У Франції, Бельгії, Данії переховування євреїв каралося арештом і побиттям, натомість у Західній Україні – розстрілом усіх членів родини, які були причетні до порятунку євреїв.

Однак, навіть такі суворі покарання не перешкодили Україні зайняти третє місце за кількістю Праведників народів світу. У таких жорстоких умовах сотні українців зуміли показати мужність та солідарність з єврейським народом у важких для них час. Тому наша головна мета – не допустити подібних трагедій у майбутньому людства.